

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЗАПОВІДНИК «ЗАМКИ ТЕРНОПІЛЛЯ»

У статті висвітлено історію створення і розвитку музейництва у м. Збаражжі, проаналізовано процес формування музейних фондових збірок, становлення та напрямки діяльності Національного заповідника «Замки Тернопілля».

Ключові слова: музей, заповідник, експонати, інтер'єри, реставрація.

Історико-культурна спадщина кожного народу передається з покоління в покоління як найцінніше надбання людства. І честь збереження та дослідження цього надбання серед інших інституцій належить музеям. Саме експозиційні зали музеїв, ці осередки культурної спадщини, можуть розповісти багато цікавого про минуле нашого краю. Таким важливим осередком, без сумніву, можна назвати Національний заповідник «Замки Тернопілля».

У період радянського правління такі унікальні пам'ятки архітектури як костели і церкви зазнали інтенсивного руйнування. Щоправда, і в ті часи інтелігенція піднімала питання про збереження пам'яток культури. У приміщеннях церков відкривали музейні експозиції, які започатковували створення атеїстичних музеїв.

Саме в цей період, у 1980 р., пам'ятка архітектури 1755 р. – церква «Успіння Пресвятої Богородиці» – була передана краєзнавчому музею [2, с. 66]. Організатором, а згодом і керівником роботи музею став завідувач Збаразького районного відділу освіти Петро Денисович Войтина [4, с. 4]. Саме він разом із ентузіастами краєзнавства Анатолієм Малевичем, Анатолієм Маціпурою і Надією Макарчук, за підтримки громадськості, заклали основи музейної справи у Збаражжі: збирали і вивчали експонати, створювали експозиції природи, краєзнавства, Музею хліба.

3 квітня 1982 р. музей функціонував вже як відділ Тернопільського обласного краєзнавчого музею (ТОКМ), набувши статусу державної установи [5, с. 37].

3 проголошенням незалежності нашої держави відбувся процес переосмислення української історії, відновлення унікальних її

пам'яток. У цьому контексті збаразькі пам'ятки архітектури є унікальним історичним джерелом для дослідників. Найголовніші – Старозбаразька фортеця XIV–XVI ст. та пам'ятка архітектури XVII ст. – Збаразький замок. 8 лютого 1994 р. Кабінет міністрів України видав постанову про створення на базі замкового комплексу у м. Збаражі державного історико-архітектурного заповідника (далі ДІАЗ) [11]. Його директором став, тоді ще науковець краєзнавчого музею, Анатолій Вікторович Маціпура.

Заповідник займає площу 120 га. До його складу, зокрема, увійшли споруди Збаразького замку, залишки Старозбаразької фортеці XIV ст., ансамблі монастирів оо. Бернардинів і сс. Феліціянок, церква «Преображення Господнього», яка є спорудою оборонного типу 1600 р. та ще декілька церков, а також адміністративні будинки, споруджені в XIX ст.

Перед колективом нового закладу постало непросте завдання: на базі молодіжного культурно-спортивного комплексу, для якого було відбудовано палац Збаразького замку, створити музейний комплекс, який став би центром відродження національної історії і привабливим не лише для українських, а й зарубіжних туристів. Заповідник став науково-дослідною, господарсько-виробничою установою, основними напрямками роботи якої є облік, охорона, реставрація пам'яток культурної спадщини, збереження, вивчення та комплектування музейних фондів і експозиційна діяльність.

У зв'язку із створенням на базі Збаразького замку державного історико-архітектурного заповідника, а також передачею культових споруд релігійним громадам, Збаразький районний краєзнавчий музей було переведено у палац Збаразького замку. Завідувачкою Збаразького відділу ТОКМ стала Надія Йосипівна Макарчук. На той час зібрання музею налічували 5678 одиниць основного та допоміжного фонду [7].

Збаразький районний краєзнавчий музей, фактично, злився із структурою заповідника. На базі ДІАЗу було організовано фондосховища та оформлено експозиції. Відтак, рішенням Збаразької районної ради від 25 грудня 2002 р. фонди та майно Збаразького краєзнавчого музею були надані у користування Державному історико-архітектурному заповіднику.

Керівництвом заповідника було визначено основні завдання щодо створення фондової бази, серед них: пошук і збір експонатів для музей-

них експозицій, підготовка і оснащення обладнання приміщень для запасників і експозиційних залів, налагодження фондооблікової роботи.

Крім цього, науковцями заповідника проводиться робота з документування пам'ятних знаків і хрестів, меморіальних дощок і каменів, могил, фігур, археологічних пам'яток. Наукові відомості про них ретельно опрацьовуються і паспортизуються. Збираються і вивчаються окремі фрагменти пам'яток, такі як: карнизи, капітелі, зразки цегли, облицювальні плитки тощо. Особливу цікавість викликали зразки фрагментів кахлі XVI-XVIII ст., збірка яких накопичується у фондах.

Розпочалася повсякденна копітка робота: організовувалися експедиції науковців ДІАЗу на території Збараського району – з метою віднайдення предметів колишнього життя і побуту, запису спогадів старожилів про людей і події минувшини, вивчення топонімів населених пунктів і фольклору. Незабаром було значно розширено основи музейних фондів.

З часом завдання ускладнилися, оскільки виникла потреба у пошуку більш цінних речей, які могли б стати стрижнем майбутніх музейних експозицій. Для їх придбання були виділені, хоч і незначні, кошти. Призначена закупівельна комісія заклала основи збірок: килимів домашнього ткацтва, старовинних меблів, музичних інструментів, картин, стародруків, ікон та інших предметів, що сприяло формуванню фондових колекцій.

Постійно тривали пошуки нових джерел поповнення фондів експонатами. Налагоджувалися зв'язки із колекціонерами, краєзнавцями, любителями старовини, сільськими і шкільними музеями, діячами культури і культових громад, діаспорою за кордоном. Ця робота мала певний успіх.

Зв'язки із художниками та іншими творчими людьми краю також принесли певні здобутки. Зокрема, Андрій Гульовський оздобив розписом інтер'єри замкового палацу у Збаражі; художниця по склу Оксана Чорна виготовила унікальні вітражі, які прикрасили двері фойє і вікна виставочних залів; скульптор Володимир Мельник виліпив погруддя Б. Хмельницького, М. Кривоноса і С. Морозенка; художник С. Ковальчук створив парсуни і портрети князів Збараських, Ф. Несвіцького, Януша Вишневецького, архітектора В. Скамоцці та козаць-

ких полковників; Зиновій Мігоцький виготовив макет Збаразького замку; художник-кераміст Олександра Магінська-Слободюк створила унікальні панно, які прикрасили інтер'єр ресторану «Легенда», який розмістився в колишніх казематах замкового палацу. Дерев'яні скульптури народного скульптора Володимира Лупійчука, картини художників С. Мамчура, І. Бортника, І. Яворського та роботи інших митців стали надбанням заповідника.

Контакти з емігрантами – вихідцями із Збаражчини дозволили збагатити фонди цінними матеріалами. Серед меценатів – д-р Олекса Вінтоняк, власник видавництва «Дніпрова хвиля» в Мюнхені, подарував ДІАЗу цілий ряд рідкісних видань літератури. Подібні подарунки заповідник отримав від Мирослава Антонюка з Німеччини і Богдана Рогача з Великобританії. Поповнилися зібрання архівними матеріалами професора Техаського університету д-ра Володимира Жили (США); документами про життя і діяльність секретаря об'єднання українців-збаражан у Канаді з м. Торонто Олекси Задойка; предметами життя і побуту Владики Австралії, Нової Зеландії і Океанії, уродженця м. Збаража, кир Івана Прашка. Професор Нью-Йоркського університету Володимир Петришин передав до зібрань заповідника велику кількість картин своєї дружини, американської художниці Аркадії Оленської-Петришин, яка родом зі Збаражчини.

Науковці заповідника ведуть послідовні пошуки й дослідження матеріалів про національно-визвольну боротьбу на теренах краю. Наслідком такої роботи стало придбання деяких зразків зброї, якою користувалися вояки УПА, документів підпільної реферантури ОУН, яка діяла на Тернопіллі. Великий вклад у фондову скарбницю заповідника зробили церковні громади.

В експозиціях і фондосховищах зберігається значна кількість матеріалів археологічних досліджень території Тернопільської області, зокрема, на Збаражчині відкрито 90 археологічних пам'яток. Результати розкопок у співставленні з підйомними матеріалами багатолітніх розвідкових робіт М. Бандрівського, М. Пелешішина, О. Ситника, Б. Строценя, М. Ягодинської, О. Петровського, Н. Скакун та інших значно збагатили фондові археологічні збірки заповідника [3, с. 6].

Активна збиральницька діяльність забезпечила створення різнопланових колекцій: годинників, стародруків, культових речей, ікон, килимів, вишивок, предметів побуту і повсякденного народного вжитку, одягу, ковальських, столярних і гончарних виробів, предметів образотворчого і прикладного мистецтва, зброї, нумізматики, керамічних люльок для паління, кахлю, філателії тощо.

Частина експонатів поступає до фондів заповідника у занедбаному і пошкодженому часом стані. Це стосується, насамперед, предметів образотворчого мистецтва – ікон, картин, скульптур та інших речей, які потребують негайної реставрації. У структурі заповідника було створено реставраційну комісію. Роботи вела реставраційна майстерня у м. Львові під керівництвом Н. Присяжної. Згодом налагодилися ділові стосунки з львівським художником-реставратором першої категорії Володимиром Магінським. Протягом кількох років ним реставровано велику кількість ікон і скульптур, серед них роботи відомого майстра Антона Осинського та роботи школи Іоанна-Георгія Пінзеля.

Фонди науково-допоміжних матеріалів використовуються для науково-дослідницької роботи і об'єднують кілька груп предметів, серед них: документи, книги, періодичні видання, листівки, світлини, буклети, програми і запрошення, афіші, календарі, поштівки, тощо. Всі вони, практично, становлять окремі колекції і використовуються для поповнення експозицій, або створення окремих виставок, приурочених до національних і релігійних свят та визначних дат.

Загалом науковцями заповідника зібрано, систематизовано, вивчено, задокументовано і введено в комп'ютерний облік, згідно з книгами надходжень та польових описів, понад 25000 експонатів основного та допоміжного фондів [9, 10], а також понад 33000 одиниць матеріалів археологічних досліджень [8]. Значна кількість цих цінностей доступна для огляду відвідувачам експозиційних та виставкових залів.

Одним із основних напрямків роботи заповідника є облік, охорона і реставрація пам'яток культурної спадщини, серед них головна увага належить замкам і палацам.

На території Тернопільської області знаходиться 42 фортеці, які підлягають реставрації та музеєфікації, і становлять третину усіх фортець України. На превеликий жаль, більшість з них майже зруйновані.

У 1999 р. до складу заповідника був включений Вишнівський архітектурно-ландшафтний комплекс (пам'ятка національного значення XIV–XIX ст.), а також у 2004 р. – Скалатський замок (пам'ятка архітектури національного значення XVII ст.).

Враховуючи важливе значення державного історико-архітектурного заповідника в м. Збаражі у справі збереження особливо цінних об'єктів історії, культури та архітектури, а також його роль у відродженні та розвитку національно-культурних традицій, указом Президента України від 15 січня 2005 р. йому надано статус національного [12]. Відтепер – це Національний заповідник «Замки Тернопілля» (НЗ «Замки Тернопілля»).

Згідно Розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р., до НЗ «Замки Тернопілля» ввійшло ще сім замків Тернопільщини, а саме: замок м. Теребовля 1631 р. і замок селища Микулинці Теребовлянського р-ну XVI–XVII ст., замок селища Золотий Потік XVII ст., замок с. Язловець XIV–XVIII ст. та замок с. Підзамочок Буцацького р-ну 1600 р., замок селища Скала-Подільська 1518 р. та замок в с. Кривче Борщівського р-ну XVII ст.

Оскільки НЗ «Замки Тернопілля» є науково-дослідною установою, на його базі проведено 18 наукових конференцій, серед яких – міжнародні. Ведеться робота з налагодження співпраці з міжнародними спорідненими організаціями і окремими вченими дослідниками з метою розширення можливостей наукових досліджень, пошуку архівних матеріалів з історії регіону. Вона полягає перш за все у проведенні міжнародних наукових конференцій, міжнародних археологічних досліджень, у організації пошукових робіт співробітниками заповідника в бібліотеках і архівах зарубіжних країн, у налагодженні особистих контактів із вченими зарубіжжя.

З метою висвітлення важливих подій на Тернопільщині, а також популяризації життя і творчості та героїчного минулого видатних особистостей у Національному заповіднику «Замки Тернопілля» щорічно проводяться наукові читання та інформаційні дні.

Науковцями заповідника проводяться археологічні дослідження регіону спільно зі співробітниками Санкт-Петербурзького інституту матеріальної культури Російської АН, вченими Франції, Польщі

й Болгарії. Наукові звіти та матеріали досліджень передано на зберігання і подальше опрацювання у фонди заповідника. Знахідки пам'яток палеоліту, трипільської культури, ранньозалізного віку, слов'янського та давньоруського часу наштотували науковців Інституту українознавства ім. Крип'якевича НАН України та працівників заповідника на створення палеоскансену «Старий Збараж». Активна співпраця з дочірнім підприємством «Подільська археологія» та з Тернопільською обласною комунальною інспекцією охорони пам'яток історії та культури дали свій позитивний результат [3, с. 7].

Заповідник співпрацює з вченими міжнародної школи гуманітарних наук Східної і Центральної Європи, з відділом досліджень античних традицій Варшавського університету, з університетом штату Кентуккі США, археологічним музеєм м. Ісперіх (Болгарія), з лабораторією «Праісторична Європа» Дому археології ім. Жінувес м. Гран-Прісіні (Франція), з інститутом археології Молдови, з історичним музеєм м. Кракова, музеєм «Ермітаж» (Санкт-Петербург, Російська Федерація), з музеєм війська польського у Варшаві, та ін. Однією з форм міжнародної співпраці є обмін виставками, зокрема, з «Ермітажем», Домом археології (Франція), археологічним музеєм у м. Ісперіх (Болгарія).

У заповіднику значну увагу приділяють розвитку інфраструктури, яка дбає про гідне побутове обслуговування поціновувачів старовини. Для цього в заповіднику облаштовано під готель панський будинок XIX ст. Зараз це комфортабельний трьохзірковий готель «Гетьман». В казематах замку розмістився ресторан «Легенда» з красивими інтер'єрами старовини, великим залом, який вміщує 150 відвідувачів, та малим залом з мисливськими інтер'єрами на 60 осіб.

Двері експозиційних залів замків НЗ «Замки Тернопілля», відкриті для вітчизняних та зарубіжних туристів. Заповідник відвідують і гості України: працівники дипломатичних місій, послы і керівники держав. У залах замкового палацу в м. Збаражі розміщено 25 експозицій, серед них: «Археологія», «Трипілля краю», «Ремесла краю», «Зброя», «Нумізматика та боністика», «Вишивки» тощо. Збереженню духовних цінностей нашого народу присвячені експозиції ікон, предметів культового призначення, стародруків та скульптури. Жваву цікавість відвідувачів завжди викликають різьблені з дерева скульпту-

ри козацької тематики та шевченкіади народного умільця Володимира Лупійчука.

Звичайно, переважна більшість зібрань носить краєзнавчий характер. Це пов'язано із специфікою роботи колективу, спрямованої на тематичне формування музейних експозицій саме такими експонатами. Окрім цього існує велика необхідність інтер'єрного оснащення замків чи палаців предметами періоду XVII-XVIII ст. Для цього проводиться їх пошук і вивчення, проектування і виготовлення макетів необхідної атрибутики, а відтак реставрації залів у відповідному історичному стилі.

Реставраційним відділом Національного заповідника «Замки Тернопілля», за проектом Львівського інституту «Укрзахідпроектреставрація», проводяться роботи з реставрації архітектурних пам'яток з максимальним наближенням їх до історичної правди і пристосуванням до сучасних вимог.

Було опрацьовано проектні пропозиції та програму реставрації Збаразького замку. Проект передбачає максимально повне відтворення планувальної структури палацу, склепінь та інтер'єрів. З часом було завершено реставрацію казематів замкового комплексу. В 2005 р. завершено реставрацію в'їздової вежі, а також було відновлено міст. Для сполучення подвір'я з терасою, відбудовано сходові марші в'їздової вежі. Також ведуться роботи з відтворення ескарпових і контрескарпових стін.

В останні роки було завершено реставрацію пам'ятки архітектури XVI ст. споруди оборонного типу – церкви «Преображення Господнього». Відбуваються активні реставраційні роботи комплексу монастиря оо. Бернардинів, Вишнівецького архітектурно-ландшафтного комплексу, Скалатського та Скала-Подільського замків.

При підготовці програми «Збереження та використання пам'ятки архітектури національного значення палацово-паркового комплексу XVI–XX ст. у селищі Вишнівець», дирекцією заповідника використано досвід новітніх технологій польської реставраційної фірми «Integer» з міста Вроцлава.

У 2011 р. в палаці Збаразького замку відкрито для відвідувачів реставровану «Зелену вітальню», з красивими інтер'єрами, камінами

та меблями в стилі XVIII ст. У 2012 р. реставровано південно-західні ескарпові стіни Збаразького замку. У 2013 р. розпочались роботи з реставрації холу та дослідження внутрішнього дворику палацу. У холі палацу планується відтворити різьблені кесонні стелі. Окрім цього ведуться реставраційні роботи на інших об'єктах заповідника.

Таким чином, Національний заповідник «Замки Тернопілля» – це потужний осередок історичної пам'яті Збаразького краю, центр наукового, культурного і громадського життя. Фонди музею постійно поповнюються новими цінними матеріалами. Продовжуються роботи зі створення експозицій, тривають історичні пошуки, вінцем яких буде відтворення архітектурних пам'яток у їх первісному вигляді, а також створення в їхніх приміщеннях цікавих інтер'єрів та експозицій. І вони, у свою чергу, привертатимуть до себе увагу численних туристів з усіх куточків нашої держави й зарубіжних гостей.

Список використаних джерел

1. Вайдахер Ф. Загальна музеєлогія /Ф. Вайдахер. – Львів: Літопис, 2005.
2. Гайдукевич Я. М. Музеї Тернопільщини: путівник /Я. Гайдукевич. – Львів: Каменярь, 1989. – 127 с.
3. Данилейко В.М. Археологічна Збаражчина /В. М. Данилейко //Галицька брама. – Збараж. – 2004. – №1–3 (109–111). с. 6–7.
4. Данилейко М.К. Фонди – базова основа експозиційної діяльності заповідника /В. М. Данилейко //Галицька брама. Збараж. – 2004. – №1–3 (109–111). – С. 4–5.
5. Малевич А. П. Збараж: Історико-краєзнавчий нарис /А. П. Малевич. – Львів: Каменярь, 1984. – 46 с.
6. Якубовський В. І. Музеєзнавство /В. І. Якубовський. – Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М. І., 2006. – 272 с.
7. Інвентарні книги Збаразького районного краєзнавчого музею. 1980–1994.
8. Інвентарні книги Національного заповідника «Замки Тернопілля». 1995–2012.
9. Книги обліку надходжень наукових матеріалів та інвентаря Національного заповідника «Замки Тернопілля». – №1–17. – 1995–2012.
10. Книги обліку науково-допоміжних матеріалів Національного заповідника «Замки Тернопілля». – №1–10. – 1995–2012.

11. *Постанова Кабінету Міністрів України від 08 лютого 1994 р. №78. Київ. Про державний історико-архітектурний заповідник у м. Збаразжі Тернопільської області.*

12. *Указ Президента України від 15 січня 2005 р. №35/2005. Про надання Державному історико-архітектурному заповіднику у місті Збаразжі статусу національного.*

13. http://uk.wikipedia.org/wiki/Збараський_районний_краєзнавчий_музей.

Volodymyr Danyleyko

THE NATIONAL RESERVE «THE CASTLES OF TERNOPIL REGION»

The article deals with the history of the museology establishment and its development in the city of Zbarazh. The process of the museum stock collections formation, the functioning and activity tendencies of the National Reserve «The Castles of Ternopil region» has been analyzed.

Key words: Museum, reserve, exhibits, interiors, restoration.